

Årets gang i Tilsynet

Som læseren af museets tidligere vil vide, har Nordjyllands Historiske Museum siden 2007 haft et samarbejde med Kulturstyrelsen omkring tilsynet med de hen ved 6000 fredede fortidsminder, der findes indenfor museets tilsynspastorat. I forbindelse med kommunalreformen overgik det nationale ansvar for landets omkring 33.000 fredede fortidsminder til Kulturstyrelsen, der videregav opgaven med det rent praktiske feltarbejde til 10 tilsynsmuseer fordelt over hele landet. De første 5 år gik med at føre gravhøje, dysser og jættestuer, helligkilder og voldsteder i mandtal, men siden 2013 har praksis været et "differentieret" tilsyn. For at optimere indsatsen og med en ikke ubetydelig skæven til de forhåndenværende økonomiske ressourcer, udtages nu til tilsyn de fortidsminder, hvor risikoen for overtrædelser erfaringsmæssigt er størst. Det vil i første omgang sige fortidsminder beliggende i dyrkede marker og fortidsminder i private skove.

Tilsynsarbejdet blev dog i 2014 garneret med et par udfordrende særopgaver. Dels blev de tilsynsførende på de respektive tilsynsmuseer sendt ud på en specialmission for at rede trådene ud i sager om fjernede eller beskadigede sten- og jorddiger. For Nordjyllands Historiske Museums vedkommende blev kvinden i felten her tillige tildelt opgaven at registrere spor efter fortidens infrastruktur så som hulveje, hjulspor, broer, vadesteder, og trædesten med henblik på en egentlig fortidsmindefredning.

Diger på dagsordenen

Bevæger sig man rundt i det danske landskab, kan man ikke undgå at lægge mærke til de mange diger, der skærer, vrider og snor

*Fred og idyl ved en smuk kvaderstensbro nær Hellum i Vendsyssel.
Den fredede bro fører den gamle kirkesti over Hellum Å.*

Som hovedregel gives der dispensation til gennemkørsel for at undgå betydelige omveje for landbrugsredskaberne. Blot ser man oftest at etableringerne foretages uden forudgående tilladelse. Her et gennembrudt udskiftningsdige ved Løgstør.

sig igennem terrænet. De er resultatet af menneskenes "sætten skel" gennem mere end 2000 år. Digerne vidner om skiftende tiders administrative grænser, om beskatnings- og ejerforhold, og ikke mindst om landbrugets driftsformer. I fugleperspektiv kan det danske landskab ses som en omfattende historiebog skildrende landets udvikling fra stammesamfund til den store landboreform og udskiftningstiden omkring 1800. Udover de åbenbare kulturhistoriske værdier, bidrager dette skelbyggeri også til kulturlandskabets nuancer og variation ved at give konturerne profil og karakter. I et ellers intensivt opdyrket landskab fungerer digerne tilligemed som levested såvel som spredningskorridorer for mange dyr og planter.

Ulykkeligtvis er de af vore landskabselementer, som især har været truet og er blevet mest stedmoderligt behandlet, netop digerne. En undersøgelse i 1981 fra Østdanmark viste, at ca. 70 % af de dige, der kunne ses på kortmateriale fra 1884, var forsvundet 100 år efter. Op gennem 80'erne blev endnu flere dige sløjfede. Denne udvikling afstedkom en lovmæssig beskyttelse af sten- og jorddigerne i 1992 under naturbeskyttelsesloven, og de blev senere i 2004 indført i museumslovens § 29a. Ved digebekendtgørelsen fra 1992 var lovgrundlaget Kort- og Matrikelstyrelsens kortværk Danmark 1:25.000 i den reviderede udgave forud for 1. juli 1992. Hvis diget her var angivet med tyk, sort digesignatur, var det omfattet af beskyttelsen. Dette udgangspunkt er sidenhen reguleret så blandt andet dige af sten,

offentligt ejede diger og diger, der afgrænser beskyttede naturtyper er beskyttede uanset digesignatur. Men trods alle disse tiltag har tendensen været en nådesløs bortgravning af diger eller ulovlige etableringer af gennembrud i et ganske mærkbart tempo, alt overvejende forårsaget af et stadigt mere intensiveret landbrug.

Før kommunalreformen var det amterne, der administrerede digebeskyttelsen, men siden 2007 har opgaven været splittet op i to. Kommunerne er nu den dispenserende myndighed, mens det er Kulturstyrelsen, der påbyder reetablering, hvis et forhold kendes ulovligt. Denne tvedeling har efter alt at dømme fået til følge, at en betragtelig mængde ubehandlede digesager er strandet i uforholdsmæssig lang tid hos den forkerte myndighed og først i 2014 blevet genoptaget til egentlig sagsbehandling. Begribeligvis kan fem eller syv år gamle anmeldelser ikke genoplives uden forudgående genbesigtigelse af åstederne. I den anledning er landets 10 tilsynsmuseer skikkert ud med det for øje at beskrive ændringerne, dokumentere omfanget og afrapportere til Kulturstyrelsen med en vurdering af de enkelte ødelagte digers kulturhistoriske, biologiske og landskabelige værdi. Desuden har man skulle findes sammenligningsdiger i nærområdet i det tilfælde, der i de enkelte sager ville blive påbudt reetablering. I skrivende stund pågår genoptagelsen og afviklingen af de mange henlagte forhold, der for Nordjylland Historiske Museums vedkommende betyder, at 30 overgemte sager er støvet af. Angiveligt

Veludført reetablering af et ca. 200 år gammelt dige syd for Aalborg. Diget, der blev påbudt reetableret i 2014, var i sin tid opført i forbindelse med udskiftningen af det pågældende ejerlags jorder. Som symbol på det gamle kulturlandskab er det ganske vist genskabt, men den originale bevoksning og oprindelige fremtoning vil for bestandig være spoleret.

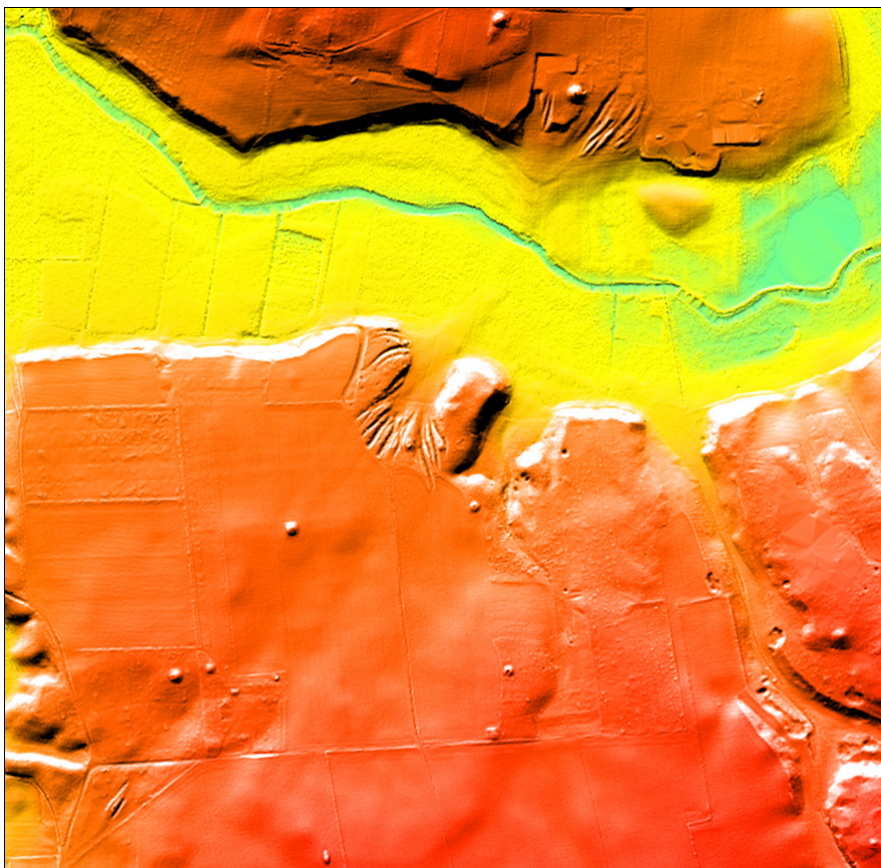
De Himmerlandske Heder er et næsten 1400 ha stort, fredet område beliggende i det nordlige Himmerland. Karakteristisk for området er et utal af gamle hjulspor, der gennemskærer arealerne og som udgør en af de mest omfattende samlinger af fortidige vejspor i landet. Her borer et af de utallige hjulspor sig ned i det lyngklædte hedeterræn.

svarer dette tal kun til krusninger på overfladen i den malstrøm af beskyttede diger, hvis forsvinden, der tilfældigvis endnu ikke er erkendt og ført til protokols. Hvor mange af de fjernede diger, der vil blive påbudt reetableret af lodsejer for dennes regning er usikkert på grund af forældelsesfaktoren, men en fremtidig mere restriktiv og konsekvent sagsbehandling kan næppe andet end øge det præventive element, i det øjeblik lodsejer holder med rendegraveren rettet mod diget.

Vejspor vurderes

Et andet væsentligt element i det danske landskab er sporene efter forhistoriens infrastruktur. Her tænkes navnlig på hulveje, hjulspor og vadesteder, men også eksempelvis trædesten, vadesteder, broer og vejklister hører ind under anlægsbetegnelsen. Ved en revision af Naturbeskyttelsesloven i 1992 blev det muligt at inddrage landskabet og dets mere særlige elementer i forbindelse med fortidsmindefredning. Det lod sig herefter gøre at udpege vejspor, der ikke som gravhøje er umiddelbart fredede, til fredlysnings. I dag er godt 700 lokaliteter, der er vidnesbyrd om tidligere tiders transport, fredet som fortidsminder.

I 1995 fik det daværende Skov- og Naturstyrelsen inspireret af lovændringen i 1992, igangsat et indsamlingsprojekt, hvor 123 institutioner; museer, statsskovdistrikterne og landskabskontorer landet over bidrog med forhåndenværende oplysninger om spor efter ældre tiders færdsel. Denne kampagne resulterede, sammen med kendskabet til andre kilder, til kortlægning af omkring

Med fremkomsten af de tredimensionelle terrænmodeller, den såkaldte "Lidar-teknologi", er kortstudier blevet særdeles spændende. Fossile natur- og kulturelementer; ådale, gravhøje, agersystemer og vejspor fremstår ofte ganske tydeligt og afslører de store kulturhistoriske sammenhænge. Syd for Volsted i Himmerland snor Lindenborg Å sig, og navnlig ét sted synes at have været et yndet overgangssted. Som

en flersporet hovedvej anes vejforløbet i kortets nederste venstre hjørne med retning mod åløbet, skærer sig mangestrengt ned i brinken mod syd og fortsætter i en vifte på åens nordside. Ikonisk for et scenarie som dette er de mange gravhøje, der flankerer vejsporene. De har både tjent som sigt punkter og som territoriemarkører for den vejfarende.

© Geodatastyrelsen

3.000 vejspor jævnt fordelt over hele landet. I 2014 tog Kulturstyrelsen, der opbevarer dette vejsporsregister, initiativ til indledningsvis at indføre de hidtil analoge optegnelser digitalt i den store nationale database Fund og Fortidsminder. Nordjyllands Historiske Museum blev udvalgt som et af to museer, der i første omgang har skullet gennemgå oplysninger fra det vestlige Limfjordsområde, Vendsyssel og Himmerland og på baggrund heraf udpege forslag til lokaliteter, der ville kunne opfylde kriterierne

I de lavtliggende områder i St. Vildmose i Vendsyssel var det for oldtidens indbyggere nødvendigt at lave færdselsforanstaltninger over særligt fugtige strøg. Her en 70 meter lang trædestensrække, dateret til yngre jernalder, bestående af 60 favnstore sten i en næsten lige række.

for en egentlig fortidsmindefredning. Som landskabselementer er vejsporene imidlertid indtil da uden beskyttelse overhovedet, med mindre de ligger i beskyttede naturtyper.

Ved gennemgangen af oplysningerne fra 1995, har opmærksomheden navnlig rettet sig mod uspolerede hulveje og hulvejsystemer, vide, flerstrengede hjulsporsforløb i hede eller overdrev, veje i sammenhæng med andre kulturelementer eksempelvis helligkilder, kirker eller gravhøje, eller hvor der dannes en større landskabelig sammenhæng som ved et vadested. Første etape af Nordjyllands Historiske Museums registrering har resulteret i 40 sådanne lokaliteter, der skal underkastes et nærmere øjesyn inden en eventuel tinglysningsprocedure. Men arbejdet fortsætter i 2015. Herefter vil det vise sig, om det lykkes at lovsikre denne del af vores kulturhistoriske kostbarheder, der indtil videre henstår en noget usikker tilværelse.

Tilsynsåret 2015 forsætter i den "differentierede" stil for så vidt angår de vanlige, periodiske tilsyn. Dog er der varslet forskellige særopgaver for landets museer, der har fortidsmindetilsyn som speciale. Det kan dreje sig om registrering af særlig kulturarv såsom ødekirker eller voldsteder, eller det kan være screening af skove eller heder for ikke registrerede fortidsminder. Hensigten er, i Kulturstyrelsen formulering og med museernes bifaldelse, at tilpasse tilsynet aktuelle problemstillinger og ikke mindst fastholde og videreudvikle den solide tradition, fortidsmindetilsynet i generationer har bygget på i Danmark.